बाँके जिल्ला, बेलासपुर टोलका चिडीमार समुदायमा बालविवाह

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा समाजशास्त्र अध्ययन संस्थान
अन्तर्गत समाजशास्त्र, मानवशास्त्र विभागको समाजशास्त्र,
विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको आशिंक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत गरिएको
शोधपत्र

शोधकर्ता
माया अधिकारी
परीक्षा रोल नं. : २८२६४२
त्रि.वि.दर्ता नं. : ६–१–३८–१२०७–२००२

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
विश्वविद्यालय क्याम्पस
समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि मेरो नियमित निर्देशनमा रही माया अधिकारीले **बाँके जिल्ला, बेलासपुर टोलका चिडीमार समुदायमा बालविवाह** विषयमा यो शोधपत्र तयार गर्नु भएको हो । बाँके जिल्लाको बेलासपुर टोलका चिडीमार समुदायमा भइरहेको बालविवाहको अवस्थाप्रति केन्द्रित रही स्थलगत अध्ययन गरेर यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट हुँदै प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/०६/२७

....

डा. कृष्णबहादुर भट्टचन

विश्वविद्यालय क्याम्पस,

समाजशास्त्र मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विश्वविद्यालय क्याम्पस

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विश्वविद्यालय क्याम्पस समाजशास्त्र/मानवशास्त्र संकाय अन्तर्गत माया अधिकारीद्वारा **बाँके जिल्ला, बेलासपुर टोलका चिडीमार समुदायमा बालविवाह** विषयमा यस शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शोध निर्देशक ....

डा. कृष्ण बहादुर भट्टचन

बाह्य परीक्षक ....

मधुसुदन सुवेदी

विभागीय प्रमुख ....

डा. ओम गुरुङ्ग

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि तयार पारिएको हो ।

यस क्रममा बाँके जिल्ला बेलासपुर टोलका चिडीमार समुदायको विवाह संस्कार र उक्त समुदायमा हुने गरेको बालविवाह प्रथामा केन्द्रित रही विवाह पद्धति तथा बालविवाहका कारण र असरबारे समाजशास्त्रीय अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्रलाई सुरुको खाका तयार गर्नेदेखि लिएर यसलाई अन्तिम रूप दिनेमा समेत मार्गदर्शकको रूपमा अमूल्य सल्लाह र सुझाव दिनु हुने हाम्रा गुरु डा. श्री कृष्णबहादुर भट्टचनज्यूप्रति सदा सर्वदा ऋणी रहनेछु । शोधकार्यको दौरानमा उहाँबाट पाएको सौहार्द्रपूर्ण आत्मीयता र उर्जामय गुरुत्वप्रति म अत्यन्त आभारी छु ।

अध्ययन/अनुसन्धानका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने त्रि.वि शिक्षा सेवामा कार्यरत नेपाली विषय शिक्षक डा. श्री कृष्णहरि बरालज्यू, बाँके जिल्लाका पत्रकार श्रद्धेय दाजु तुला अधिकारी तथा अध्ययनको नमुना छनोटभित्र पर्नु भएका चिडीमार समुदायका सम्पूर्ण प्रतिनिधिहरू जसले आफ्नो अमूल्य समय दिएर आफ्नो जिन्दगीका गराई र भोगाईका अनुभवहरू बताइदिनु भयो । उहाँहरूप्रति पनि आभारी रहनेछु ।

माया अधिकारी

विषयसूची

सिफारिस पत्र ***i***

स्वीकृति पत्र ***ii***

कृतज्ञताज्ञापन ***iii***

विषयसूची ***iv***

तालिकासूची ***viii***

परिच्छेद - एक

१. परिचय **१–८**

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ५

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ७

१.४ अध्ययनको औचित्य एवं महत्त्व ७

१.५ शोधपत्रको संरचनात्मक रूपरेखा ८

परिच्छेद - दुई

२. सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन तथा सैद्धान्तिक समीक्षा **९–२०**

२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा ९

२.२ सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन १३

परिच्छेद - तीन

३. अनुसन्धान पद्धति **२१–२४**

३.१ अध्ययन क्षेत्रको औचित्य २१

३.२ अनुसन्धान ढाँचा २१

३.३ समग्रताको नमूना छनोट प्रक्रिया २२

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत २२

३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र प्रक्रियाहरू २२

३.५.१ चिडीमार जातिको स्थानीय संस्थाबाट सुचना २२

३.५.२ मुख्य सुचनादाता सँगको अन्तर्वार्ता २२
३.५.३ प्रश्नावली विधि २३
३.५.४ अवलोकन विधि २३
३.५.५ वैयक्तिक अध्ययन २३
३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण २३
३.७ अध्ययनका सीमाहरू २४

परिच्छेद - चार

४. भौगोलिक परिचय २५–३०

४.१ बाँके जिल्ला २५
४.२ नेपालगञ्ज नगरपालिका २६
४.३ वागेश्वरी मन्दिर २७
४.४ दारुल उलुम फैजुनबी मस्दीज २७
४.५ बौद्ध धर्म संघ गुम्बा २८
४.६ बेलासपुर टोल २८
४.७ चिडीमार जाति र सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था २९

परिच्छेद - पाँच

५. विवाह ३१–४१

५.१ विवाहको परिचय ३१
५.२ विवाहका आधारभूत कार्यहरू ३२
५.३ चिडीमार जातिमा विवाह पद्धति ३३
५.३.१ मगनी ३४
५.३.२ लगन ३४
५.३.३ बुका ३५
५.३.४ मिर्छुवा ३५
५.३.५ चुल्हा धोइ ३५
५.३.६ तेल ३६

५.३.७ विवाह ३६

५.३.८ गौना ३७

५.३.९ गौना ३८

५.३.१० चाला ३८

५.४ बालविवाह सम्बन्धि कानुनी प्रावधान ३८

परिच्छेद - छ

६. बालविवाह ४२–५४

६.१ लिङ्ग र पदको आधारमा देखिएको वैवाहिक उमेर ४३

६.२ शिक्षा र बालविवाह ४४

६.३ पेसा र बालविवाह ४५

६.४ बालविवाह र शिशु मृत्यु ४७

६.५ बालविवाह र बालमृत्यु ४८

६.६ बालविवाह र मातृमृत्यु ४८

६.७ बालविवाह र तनावपूर्ण सम्बन्ध तथा सम्बन्धविच्छेद ५१

परिच्छेद - सात

७. बालविवाहका मुख्य कारक तत्वहरूको विश्लेषण ५५–६०

७.१ परम्परा ५५

७.२ गरीबी ५६

७.३ शिक्षा तथा जनचेतनाको अभाव ५७

७.४ सीमित जनसंख्या तथा जातीय संरक्षण ५७

७.५ अन्तरजातीय विवाहको सामाजिक बहिष्कार तथा योग्य वर र वधुको चिन्ता ५८

७.६ अन्धविश्वास र धर्म ५९

७.७ श्रमको माग ५९

७.८ सामाजिक प्रतिष्ठा ६०

परिच्छेद - आठ

८. बालविवाहले पारेका प्रभावहरूको विश्लेषण ६१–६५

८.१ शिक्षामा पारेको प्रभाव ६१

८.२ स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव ६२

८.२.१ मानसिक स्वास्थ्यमा असर ६२

८.२.२ शिशु तथा बालमृत्यु ६३

८.२.३ मातृमृत्यु ६४

८.३ वैवाहिक सम्बन्धमा पारेको असर ६४

८.३.१ झै-झगडा तथा तनाव ६४

८.३.२ सम्बन्धविच्छेद ६५

परिच्छेद - नौ

९. सारांश, निष्कर्ष र सुझाव ६६–७०

९.१ सारांश ६६

९.२ निष्कर्ष ६७

९.३ सुझाव ६९

सन्दर्भसूची

अनुसूची

तालिकासूची

तालिका नं १	:	जाति जनजाति अनुसार बालविवाहको विवरण	४
तालिका नं. २	:	अध्ययन क्षेत्रमा बसोवास गर्ने जातजातिको विवरण	२९
तालिका नं. ३	:	चिडीमार समुदायको कुल जनसंख्या	४२
तालिका नं. ४	:	नमुनामा परेका समूहको उमेरको आकार र औसत वैवाहिक उमेर	४३
तालिका नं. ५	:	लिङ्ग र पदको आधारमा वैवाहिक उमेर	४४
तालिका नं. ६	:	शिक्षाको आधारमा वैवाहिक उमेर	४५
तालिका नं. ७	:	पेसाको आधारमा बालविवाह	४६
तालिका नं. ८	:	अध्ययन क्षेत्रमा शिशुमृत्युको विवरण	४७
तालिका नं. ९	:	अध्ययन क्षेत्रमा बालमृत्युको विवरण	४८
तालिका नं. १०	:	अध्ययन क्षेत्रमा मातृमृत्युको विवरण	४९
तालिका नं. ११	:	सम्बन्धविच्छेदको विवरण	५३
तालिका नं. १२	:	विवाहको प्रकार	५८